

ਤੇਰੇ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਾਂਗੇ.....

ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਰਹੇ।

ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਨੂੰ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਾਕ ਕਿੰਨੇ ਅਰਥਹੀਣ ਤੇ ਪੇਤਲੇ ਨੇ....ਅਸੀਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਪੱਖੋਂ ਕਿੰਨੇ ਗਰੀਬ ਆਂ....27 ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਫੋਨ 'ਤੇ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਿਰਥੇ ਲਾਗੇ ਤਿੰਨ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਅ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬਾਈ ਰਾਮ ਸਵਰਨ ਦੇ ਘਰ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਖੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬੈਂਡ ਉੱਤੇ ਲੇਟਿਆ ਹੀ ਸੀ....ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾ ਰਿਹਾ, ਡੈਂਬੁਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਜਾਗੋਮੀਟੀ 'ਚ ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ....ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਐ ਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਸੱਚੀਂ....

26 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਚਾਨਕ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ, ਇਲਾਜ ਹੋਇਆ, ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਗਏ...ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨਵਸ਼ਰਨ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਅਤੁਲ ਸਮੇਤ...ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਅਰੀਤ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ....ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੇੜਾ ਆ ਗਿਆ...ਭਾਬੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਹੌਸਲਾ ਫੜ ਗਈ...ਟੱਬਰ ਰਲ ਬੈਠਾ ਸੀ...ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ....ਭਾਅ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ....ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ...ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਢਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਿੜਖਿੜ ਹੱਸ ਰਹੀ ਸੀ...ਨਾਟਕ 'ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮੁੱਲ' ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਿੰਦੋ ਨਵਸ਼ਰਨ ਆਪਣੇ ਗਮੇ ਅਤੁਲ ਨਾਲ ਧਰਵਾਸ ਦੇ ਰੇੜ੍ਹੇ 'ਚ ਬੈਠੀ ਉਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਹਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਅਸੀਸੀ ਹੱਥ ਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ...ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਗੜਵਈ ਨੂੰ ਖੰਭ ਲੱਗ ਗਏ। ਉਹਨੂੰ ਅੰਬਰੀਂ ਤਾਰੇ ਚਮਕਦੇ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੇ...ਹਨੇਰਾ ਚਾਨਣ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਵਿਛਾਉਣ ਲੱਗਾ...ਗੱਲਾਂ-ਗੱਪਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਬੇਪਰਵਾਹ ਜਾਰੀ...ਖਾਣ-ਪੀਣ ਆਮ ਵਾਂਗ...ਸਮੇਂ ਦੀ ਟਿੱਕ-ਟਿੱਕ ਚੱਲ ਰਹੀ ਐ....ਕੁੱਲ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਾਬਾ ਭਾਬੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਸੌਂ ਜਾਓ, ਤੁਸੀਂ ਥੱਕ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ?"...ਡਾਕਟਰ ਧੀ ਅਰੀਤ ਨੇ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਇੰਜੈਕਸ਼ਨ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ...ਹੁਣ ਪਾਪਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨਗੇ...ਟੱਬਰ ਆਸਵੰਦ ਤੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ...ਭਾਅ ਜੀ ਸੌਂ ਗਏ ਹਨ...ਗੂੜ੍ਹੀਂ ਨੀਂਦੇ...ਟੱਬਰ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਚ ਫਿਕਰ ਕਰਵਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ...ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਨੀਂਦ, ਐਨੀ ਛੇਤੀ...ਫਿਕਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ 'ਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ...ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਜਾਗਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਾਪਾ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟੋਹ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...ਉਹ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ...ਸਾਹ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ...ਡਾਕਟਰ ਧੀ ਸਮਝ ਗਈ ਹੈ...ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਫਿਕਰਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲੰਮੇ ਆਰਾਮ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ

ਹੈ...ਬੋਲਦਾ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ...ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬੋਲਦ ਜਦੋਂ ਮੋਢਾ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਕੰਬਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪੁੰ ਸਿਰਜੇ ਨਿੱਕੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਉਸ ਦੋਵੇਂ ਮੋਢੇ ਫੇਡ ਆਉਣ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ...ਅਚਾਨਕ ਧਰਤੀ ਹਿੱਲਣ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਨਿੱਕੇ ਮੋਢਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰਾ 28 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਲੰਬੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਹਿੱਤ ਮਨਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ...ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਸਾਧਿਆ ਜਾ ਰਿਹੈ...ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਹੁੰਚਣੈਂ, ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਅਰਥੀ ਨੂੰ ਮੋਢਾ ਦੇਣਾ...ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੂਝਵਾਨ ਹਨ...ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਫੋਟੋ ਨਾਲ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਫੋਟੋ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਤਸਵੀਰਾਂ ਅੱਗੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਕ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੋ ਮਹਾਂ ਨਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ, ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੰਜੋਅ ਕੇ, ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸਵੱਲੜੇ ਰਾਹ 'ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ...ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋਕ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤਾਂ ਕਰੇ ਕੋਈ...ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ...ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਘਰ, ਇੱਕ ਉੱਚ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਗੋਭਲਾ ਜਿਹਾ ਕਾਕਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਸੁਖ-ਅਰਾਮਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਪਿਆ ਨਿੱਕਾ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ...ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸਰਜਨ ਬਣ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ...ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਫੈਲੇ ਦੀਰਘ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟਣੀ ਸੀ। ਨਾਸੂਰ ਬਣੇ ਜ਼ਖਮ ਦੀ ਸਰਜਰੀ ਕਰਨੀ ਸੀ...ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਜਟੂਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗੰਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ 'ਚ ਰੁਲ ਰਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨਾਂ ਦੀ ਜੂਨ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਧੁੱਪਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾਉਣੀਆਂ ਸਨ, ਪੱਥਰੀਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਟੁੱਟੇ ਵਾਣ ਵਾਲੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋਆਂ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣਾ ਸੀ, ਉੱਚੀ ਹੋਕ ਬਣ ਜਾਗਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਬਣਨਾ ਸੀ...ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਛਾਣ ਯੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਪਸਰੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੱਭਣੇ ਸਨ...ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ...ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅੰਸੀ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਕਿਸਾਨ, ਮੁਲਾਜ਼ਮ, ਬੱਚੇ, ਬੁੱਢੇ, ਜਵਾਨ, ਮੁਟਿਆਰਾਂ, ਮਾਈਆਂ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ 'ਚ ਰੁੱਝੇ ਕਾਮੇ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ...ਅਵਾਮ ਦੇ ਮਨਾਂ ਦੀ ਥਾਹ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਪਾਈ, ਇਹਦੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਆਲੋਚਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ...ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਜਦੋਂ 'ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ' ਲੜੀਵਾਰ ਚੱਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ 'ਕੰਮ' ਮੁਕਾ ਕੇ ਟਾਵੇਂ-ਟਾਵੇਂ ਘਰ 'ਚ ਲੱਗੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਅੱਗੇ ਜੁੜ ਬੈਠਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੱਥਾਂ 'ਚ ਗੱਪ-ਸ਼ੱਪ ਅੰਦਰ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਅਕਸਰ ਗੂੰਜਦਾ ਸੀ, "ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇ"

ਮੁਕਤਸਰੋਂ ਚੱਲ ਅਸੀਂ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਾਂ। ਭਾਅ ਜੀ ਅਡੋਲ ਲੰਮੇ ਪਏ ਹਨ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੁਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੱਗ ਬੱਝੀ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਪਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਦੇਖ ਰਹੇ ਐ...ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰਲ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਕੁ ਦੰਦ ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਅ ਜੀ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇੰਝ ਹੀ ਚਾਰ ਕੁ ਦੰਦ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ...ਖੁਸ਼ੀ

ਦੇ ਪਲਾਂ 'ਚ...ਭਾਅ ਜੀ ਅੱਜ ਕਿਸ ਗੱਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਹਨ, ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਗਦੇ ਹੰਝੂ ਤਾਂ ਰੁਕਣ ਦਾ ਨਾਂਅ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੇ...ਪਰ ਭਾਅ ਜੀ ਜਿਵੇਂ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ “ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ!” ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਐਕੜ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਰ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸੀ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਚਾਰ ਦੰਦਾਂ ਸਮੇਤ...ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ! ਭਾਅ ਜੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪਦੇ, ਫਿਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ 'ਤੇ ਵੇਚਦੇ...ਕਦੇ ਘਾਟਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ, ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀ ਝੋਰਾ ਕਰਦੇ, ਭਾਅ ਜੀ ਨਾ ਡੋਲਦੇ...ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ! ਹੋਰ ਛਾਪਾਂਗੇ...ਛੋਟੀ ਧੀ ਅਰੀਤ ਦੀ ਵਿਵਾਹਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਵਿਘਨ ਪਿਆ, ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ...ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਜਾ, ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ!...ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਕੰਨੀ ਚੁੱਕਦਾ ਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਫੰਡ ਚੱਜ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਬਸ ਆਹ 200 ਈ ਐ...ਭਾਅ ਜੀ ਬਿਨਾਂ ਗਿਣਿਆਂ ਪੈਸੇ ਬੋਝੇ ਪਾ ਲੈਂਦੇ, ਰੋਜ਼ ਟੁਰੇ ਰਹਿਨੇ ਆਂ, ਪੈਸੇ ਆ ਜਾਣਗੇ...ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ! ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦੇ ਮੱਤਭੇਦ ਭਾਅ ਜੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ। ਭਾਅ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦੇ...ਮੰਜ਼ਲ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਐ, ਰਾਹ ਵੱਖਰੇ ਨੇ, ਟੁਰਦੇ ਰਹੋ, ਸਾਂਝ ਪੈ ਜਾਏਗੀ, ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ...ਭਾਅ ਜੀ ਨਾਲ ਕਲਾਕਾਰ ਜੁੜਦੇ, ਟੁੱਟਦੇ, ਫਿਰ ਜੁੜਦੇ, ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਨਾ ਰੁਕਦਾ, ਉਹ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਢਿੱਲੇ-ਮੱਠੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਪੰਜਾਲੀ ਪਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਨਾ ਲਾਉਂਦੇ, ਅੱਜ ਸੁਸਤ ਐ ਕੱਲ੍ਹ ਚੁਸਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ! ...ਏਦਾਂ ਸੁਸਤ ਤੋਂ ਚੁਸਤ ਹੋਇਆਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਲਿਸਟ ਹੈ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਸੌ...ਮਿਥਿਹਾਸ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸੌ ਪੁੱਤ ਦੱਸਦਾ, ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤ ਨੇ, ਪੰਜ ਸੌ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਪੂ ਅੱਜ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੇ ਸਫਰ 'ਤੇ 'ਕੱਲਾ ਜਾ ਰਿਹੈ, ਸਭ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਵਿਲਕਦੇ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੰਦ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਰੋਣੋਂ ਵਰਜ ਰਿਹੈ, “ਸਿੱਧੇ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੰਗਰਾਮ ਲੜੋ, ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ!!”

ਮੈਂ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਪੈਰ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬੜੀ ਲੰਬੀ...ਚੰਡੀਗੜ੍ਹੋਂ ਚੱਲ ਸੰਗਰੂਰ, ਮਾਨਸਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਫੁਹਾਰਾ ਚੌਕ ਵਿਚ ਕੋਨੇ 'ਤੇ ਬਣੀ ਹੱਟੀ 'ਤੇ ਬਰੈਂਡ ਪਕੌੜੇ ਖਾਣੇ ਨਾ ਭੁੱਲਦੇ...ਜਲੰਧਰ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਾਡਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੱਡੇ 'ਚ ਗੋਲੇ ਵਾਲੀ ਚਾਹ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਚਾਹ ਬੜੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਪੀਂਦੇ...ਮੱਛੀ, ਚਿਕਨ, ਮੀਟ, ਉਬਲੇ ਆਂਡੇ.....

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਸਾਗ ਬਹੁਤ ਖਾਂਦੇ ਓ, ਨਾਲ ਉਬਲੇ ਆਂਡੇ ਖਾਇਆ ਕਰੋ, ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਪੌਸ਼ਟਕਤਾ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ...ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਫਿਕਰਿਆਂ ਤੇ ਟੋਟਕਿਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਲੰਮੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਫੀਅਟ ਗੱਡੀ ਦਾ ਟਾਇਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੰਕਚਰ ਹੋਈ ਜਾਵੇ, ਤੀਸਰੀ ਵਾਰ ਪੰਕਚਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਪਾਰਾ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ, “ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਤੇਰੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਟੈਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੈਂਚਰ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਗੱਡੀ ਰੌਲੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਏਂ।” ਡਰਾਈਵਰ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖੇ ਕਿ ਸਪੀਡ ਦਾ ਪੰਕਚਰ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ, ਪਰ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਾਰੀ ਸੀ, “ਸੜਕ 'ਤੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨੋਕਾਂ ਵਾਲੇ ਪੱਥਰ ਹੁੰਦੇ

ਨੇ, ਤੇਜ਼ ਚਲਾਓ ਤਾਂ ਟਾਇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਜੇ ਹੌਲੀ ਚਲਾਓ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਭਣ ਲਈ ਸਪੇਸ ਤੇ ਸਮਾਂ ਵੱਧ ਮਿਲ ਜਾਂਦੈ।” ਭਾਅ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸੰਗਰਾਮੀ ਸਫਰ 'ਤੇ ਵੀ ਇੰਝ ਈ ਛੋਟੀਆਂ ਅੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਦਰੜ ਕੇ ਲੰਘਦੇ ਰਹੇ, ਕਦੀ ਸਪੇਸ ਤੇ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਤੋਂ ਭਟਕਾ ਸਕਣ। ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਤੱਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ 'ਚ ਬੈਠੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਕੁਝ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਖੱਬੇ-ਸੱਜੇ ਵਿਚਰਦੇ 'ਮਹਾਨ' ਨਾਟਕਕਾਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਵੀ ਆਕੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਤੇਜ਼ ਭਜਾਈ ਰੱਖੀ ਤੇ ਮਨੋ ਮਨੀਂ 'ਐਡੀ ਕੀ ਗੱਲ ਐ' 'ਆਲ ਇਜ਼ ਵੈੱਲ' ਵਾਲਾ ਨੁਸਖਾ ਅਲਾਪਦੇ ਰਹੇ...ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ, ਧੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਲੋਕਾਂ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ। ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਗੱਲ ਬਦਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੁਹਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਣੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਫਿਕਰਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਈ...ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੁੱਝੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਿਹਚਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਦੇਖ ਧੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਕਲਾਕਾਰ ਦਾ ਏਨਾਂ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਸਤਿਕਾਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖ ਰਿਹਾਂ...ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਭਾਅ ਜੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਨ, ਰੰਗਕਰਮੀ ਹਨ, ਬਾਬਾ ਫਿਕਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹਨ, ਸੰਗਰਾਮੀ ਯੋਧਾ ਹਨ, ਮਘਦਾ ਸੂਰਜ ਹਨ ਤੇ ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜੀ 'ਆਪਣੇ' ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਪਿਆਰ ਸਿਰਫ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਮਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਤਰ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਚ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਨ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਤੇ ਰੰਗਕਰਮੀ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ 'ਭਾਅ ਜੀ' ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਪੱਖੀ ਗੱਡੀ ਕਲਾ ਕਰਕੇ ਤੇਜ਼ ਜੁ ਭਜਾਈ ਸੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ।

ਬਾਹਰ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ, ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧੜਕਣਾਂ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਨਾਟ ਅਦਾਕਾਰ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲੇ ਲੱਗ ਮਨ ਦਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਅੰਤਮ ਪੜਾਅ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅੰਤਮ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਵੇਲਾ। ਪਰ ਇਹ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀ ਨੇ...ਆਤਮਾ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਇਨਕਲਾਬੀ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ:

ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਚੱਲਣਾ
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਤ ਬਾਕੀ ਹੈ,
ਸੰਭਲ ਕੇ ਹਰ ਕਦਮ ਰੱਖਣਾ
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਤ ਬਾਕੀ ਹੈ।”

ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਤਣੇ ਹੋਏ ਮੁੱਕਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਮਘਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਰਹੀ ਐ...ਨਵਸ਼ਰਨ, ਅਰੀਤ, ਅਤੁਲ, ਭਾਬੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਮਾਣ ਨਾਲ 'ਆਪਣੇ' ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਆਪਣਿਆਂ' ਦਾ ਜੋਸ਼ ਦੇਖ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ...ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਰੋਣਾ ਰੁਦਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵਿਰਲਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਰਗਮ ਦਾ ਸੂਹਾ

ਅਲਾਪ ਹੈ।

ਕਿਸਾਨ-ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਝੰਡੇ ਫੜੀ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਖੁੱਪਾਂ 'ਚ ਸਖ਼ਤ ਹੋਏ ਤਾਂਬੇ ਰੰਗੇ ਚਿਹਰੇ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜਾਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾਉਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹੇ.....ਨਾਅਰਿਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਨਾਂਅ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੀ, ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਲੈ ਆਂਦੀ ਹੈ, ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤਿੱਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਅ ਜੀ ਗੱਡੀ 'ਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਮਗਰ ਅਸੀਂ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਆਂ। ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਲਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਉਦੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਅ ਜੀ ਗੱਡੀ 'ਚ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ...ਅੱਜ ਵੀ ਉਹੀ ਤਰਤੀਬ ਹੈ, ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਤਾਬੂਤ 'ਚ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਐ, ਜਿਵੇਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹੋਣ “ਸਾਰਾ ਸਾਜ-ਸਮਾਨ ਰੱਖ ਲਿਆ ਏ ਨਾ, ਏਅਅ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਤੇ ਕਾਸਟਿਊਮ ਵੀ”, ...ਹਾਂਅ ਭਾਅ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਸਭ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ ਆਂ। ਤੇਰੀ ਸੋਚ, ਤੇਰਾ ਮਕਸਦ, ਤੇਰੀ ਲੜਾਈ, ਤੇਰੇ ਫਿਕਰ, ਤੇਰਾ ਜੋਸ਼, ਤੇਰਾ ਹੋਸ਼, ਤੇਰਾ ਅਕੀਦਾ, ਤੇਰੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਤੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਤੇਰੀ ਜੰਗ-ਏ-ਅਵਾਮੀ ਦੀ ਲਲਕਾਰ...ਅਸੀਂ ਸਭ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਏ, ਭਾਅ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ ਆਂ...ਭਾਅ ਜੀ, ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਜਿਉਣ ਲਾਇਕ ਕਰ ਚੱਲਿਐਂ, ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਕਾ ਯਾਦ ਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਜੀਆਂਗੇ ਭਾਅ ਜੀ ਤੇਰੇ ਨਾਅ 'ਤੇ, ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਭਾਅ ਜੀ! ਮੁੱਕਾ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਲਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਅਰਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕੰਬਣ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, “ਭਾਅ ਜੀ ਤੇਰੀ ਸੋਚ 'ਤੇ, ਪਹਿਰਾ ਦਿਆਂਗੇ ਠੋਕ ਕੇ”...ਨਾਅਰੇ ਮਾਰਦਾ ਕਾਫਲਾ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਸੁੰਨ ਹੋਈ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਾਲੇ ‘ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀਏ’ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹੀਏ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ-ਪਾੜ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਰਹੇ ਹਨ? ਅਸੀਂ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਤਰ-ਬ-ਤਰ ਨਾਅਰਿਆਂ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਚਮ ਸੁਰਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ! “ਲੋਕਪੱਖੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਸੂਹੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ, ਲਾਲ ਸਲਾਮ।”

ਕਾਫਲਾ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਉਮਡ ਪਏ ਹਨ, ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਨਵਸ਼ਰਨ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਅਤੁਲ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸੂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਪਾਪਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨੇ, ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ” ਵੱਖਰੀ ਸੋਚ ਦਾ ਮਾਲਕ ਜਿਸ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 'ਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦਾ ਛੱਟਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਅਤੁਲ, ਅਰੀਤ, ਨਵਸ਼ਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਅ 'ਚੋਂ ਡੁੱਲ੍ਹ-ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਅਹਿਦ ਲੈ ਰਹੇ ਸਾਂ, “ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਆਰੰਭੇ ਲੋਕਪੱਖੀ ਸੰਗਰਾਮ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਾਂਗੇ, ਉਸ ਮਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਕਦੀ ਬੁਝਣ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਸਵੰਦ ਹਾਂ,” ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੀਰਨੇ, ਸਿਆਪੇ, ਰੁਦਨ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅੱਜ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਤੇ ਯਕੀਨੀ ਅਹਿਦਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਧੜਕ ਉੱਠਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੋਢੇ ਟਿਕਾ ਲਏ

ਹਨ। ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮਨ 'ਚ ਉਬਾਲਾ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਛੱਡਣ ਜਾ ਰਹੇ ਆਂ।...ਕੀ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਯਤੀਮ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੇ ਆਂ? ਹੁਣ ਨਾਟਕ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕੌਣ ਕਰਿਆ ਕਰੇਗਾ, ਗ਼ਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਚ ਉੱਠੀ ਬਾਂਹ ਚੁੱਕ 'ਮੇਰੇ ਲੋਗੋ' ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸਦਾ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ? ਕੀ ਭਾਅ ਜੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਿਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ? ਮਨ ਦੇ ਪੁਰ ਕੋਨਿਓਂ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਵਾਕ ਨਾਹਰਾ ਬਣ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...“ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਭਾਅ ਜੀ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਨੇ।”

ਦਿਲ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ...ਭਾਅ ਜੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਨੇ...ਦਿਲਾਂ ਵਿਚਲਾ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸੰਭਾਲਦੇ ਅਸੀਂ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ...। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹੁਣ ਚੁੱਪੀ ਹੈ...ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਡੁਸਕਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਬੋਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਵੈ-ਮੰਥਨ ਦਾ ਵਕਤ ਹੈ, ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਆਰਾਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਨਹੀਂ ਹੈ...ਇਹ ਕੌਣ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹਾਂ...ਇਸ ਨਾਲ ਏਨਾ ਕਰੀਬੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ...ਇਹ ਜੋ ਲੂਸੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਝੰਡੇ ਚੁੱਕੀ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਚ ਆਏ ਨੇ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਅ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀ ਨਾਤਾ ਐ...ਭਾਅ ਜੀ ਐਸਾ ਕੀ ਕਰ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ, ਦੇਸੋਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ...ਫੇਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਲੰਬੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਦਿਸ਼ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ..ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਦੋਵੇਂ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੋਵੇਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਕਿ ਫਿਕਰਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨੇ...ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਲਵਾਨ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਹੈ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ 'ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ' ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹੈ...ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਮਹਾਂਨਾਇਕ ਇੱਕਮਿੱਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਭਾਅ ਜੀ ਅੰਬਰੀਂ ਧਰੂ ਤਾਰਾ ਬਣ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਫਲਾਣਿਆ, ਬੰਦਾ ਬਣ ਜਾਂ ਕਿ ਢਿਮਕਾਣਿਆਂ, ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮੰਨੀਏ ਜੇ ਬੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਵਿਖਾਵੇਂ।...ਸਾਡੇ ਭਾਅ ਜੀ, ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ, ਸਾਡੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਏ...ਬਸ ਇਹੀ ਰਾਜ ਐ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ...ਬੰਦਿਆ!! ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਅਧੂਰੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਦਿਆਂਗੇ...ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਚੱਲਿਐਂ, ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਚੱਲਿਐਂ, ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ 'ਚ ਜੋਸ਼ ਜਗਾ ਚੱਲਿਐਂ, ਦਿਮਾਗਾਂ 'ਚ ਸਹੀ ਸੇਧ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਬੱਤੀ ਪੁਖਾ ਚੱਲਿਐਂ...ਹੁਣ ਦੇਖ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਮਘਦੇ ਕੋਲਿਆਂ 'ਤੇ ਨੱਚਾਂਗੇ, ਚਾਨਣਾਂ ਦਾ ਛੱਟਾ ਵਿਹੜਿਆਂ, ਬਸਤੀਆਂ 'ਚ ਦਿਆਂਗੇ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਵਾਂਗੇ! ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ, ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘਾਂ! ਲਾਲ ਸਲਾਮ!